

TOOMAS LIIV: PARADOKS JA PETTUR

Toomas Liiv. Tekst teeb oma töö. Arvustusi, esseid ja artikleid 1976–2009. Koostanud Elo Lindsalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012. 479 lk.

Luuletaja ja kirjandusuurija Toomas Liiv (1946–2009) oli kummaline kuju, kinnitavad kõik temaga kokku puutunud inimesed. Mitte ainult tema luule ja igapäevajutt, vaid ka kirjandusteaduslikud tekstid elasid maailmas, mis mõnigi kord äratas ... küsimusi.

Alustan sellest, et tegelikult on selle raamatu arvustaja roll kohati üsna mõttetu, sest sissevaate Liivi tehtud teadusesse on kogumiku koostaja Elo Lindsalu ja Maie Kalda oma järeلسõnades juba ära teinud (lk 442–455). Mida ma saan lisada? Mida ma tahan lisada?

Liivi uurija- ja õppejõukarjäär oli lihtne ja samas vägagi muljetavaldav. Tema üks töökoht oli Keele ja Kirjanduse Instituut, kus ta oli kirjandusloo sektori uurija 1975–1987, ja selle järglane Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, kus ta oli 1996–2000 direktor. Tema paralleelne töökoht oli Tallinna Pedagoogiline Instituut ja selle järglane Tallinna Ülikool, kus ta oli õppejõud 1977–1993 ja 1997–2006 professor. Seal oli tal mitmeid andunud õpilasi eesotsas Wimbergi ja Jürgen Roostega, kes on Liivi asja omal moel edasi ajanud. Aga selles on kaks konkru.

Esimene. Ma usun, et kõik teda tundnud on nõus, et Liiv oli inimene, kelles ei olnud kübetki tänapäeva professorit või direktorit, kelle keskseks tööks on teadupärast bürokraadiks olemine.

Veel enam, tema loosungiks oli *Épater les institutions!*, mis on sügavalt avangardistlik mõtteviis (erinevalt XIX sajandi boheemlaste kodanluse epateerimisest).

Ja teine. Liivi uurijaelulugu algab 1970. aastate keskel ja lõpeb aastal 2009. Kokku niisiis umbes 35 aastat. Vabas Eestis oli ta üks eesti kirjandusteaduse perestroika algatajaid, avaldades 15. märtsil 1987 koos Maie Kalda, Pärt Liase ja Rein Veidemanniga Rahva Hääles artikli „Kuidas edasi?“, millest algas suur suude puhtaksrääkimine. Sama aasta lõpus toimus murranguline Karl Ristikivi 75. sünnipäeva konverents, mille üheks algatajaks oli Liiv. Seejärel algatas ta nt teoloogilise ja ideoloogilise lugemise. Ja kadus varsti ise areenilt. Kõigis teatmeteostes on tema tööloost puudu aastad 1993–1996. Mis oli siis? Teoloogia? Vaikus?

Liivi kirjandusteaduslik töö on laiali mõnes paigas. Siia kuulub kogumik „Proosast“ (Tallinn, 1997), kogumata lood halli EKA viimases köites, Tuglase teoste järeلسõnades ja mujal ning „Tekst teeb oma töö“ (Tallinn, 2011). Kokku vast 800 lk tekste, millest üle poole annab viimane.

Liivi varasema uurimise kese oli teadupärast eesti novelli lugu. Need tööd jagunevad kolmeks. Üks rühm on teoreetilise tausta ehitamine, mis refereerib eri maade novelliteoreetilisi käsitusi väikeste omapoolsete lisanustega. Teise rühma annavad eesti novelli punktiirsed ülevaated 1917–1930 ilmunud kogudest ja kolmanda sissevaated konkreetsete novellikirjanike loomingusse (Tuglas, Rumor, Metsa-

nurk, Hindrey jt). Just need viimased on mu arust kõige huvitavamad. Juba seal paistab välja see, et Liiv on tugev kirjaniku, konkreetse teksti uurijana.

Liivi teine suur uurimiskese on luule. Mul on tõeliselt kahju, et „Teksti”-raamatusse pole pandud EKA-s ilmunud luuletajate ülevaatelugusid Alliksaarest, Rummost ja Ehinist. Need on kindlasti parimate seas, mis seal leida on. Eriti Ehini-loost on näha, kuidas alles aastaid hiljem on teised Liivi märksõnadest ehitanud suuremaid süsteeme.

Ehk kolmas, kuigi väiksem kese on kirjandusloo ülevaatamine, mida ma nimetaks Liivi kõige asjalikumaks tööks, mis tähendab klassikalist ülevaadet koos pisikese analüüsiga. Nii on Liiv kirjutanud tekste luulest kirjanduslooni. Puuduvat paistab draama.

Aga see kõik ei rahuldaks tänapäeva küsijat. Tema küsiks: Mis on õieti doktor Liivi meetod? Mis on tema teooria?

Liivi suurimaks teeneks on peetud eesti kirjanduse teoloogilise lugemise algatamist, milles ta tegeles klassikute uuestilugemisega läbi kristliku mõistestiku ja mis oli tollal tõeliselt mõjuv sõna. Võib-olla ka nii. Sellest on kirjutatud oma järelsõnas Elo Lindsalu. Ma keskenduks muule.

Maie Kalda on Liivi lähenemist nimetanud 1980. aastate lõpus kirjaniku individuaalmeetodi uurimiseks. See on vaid meeldejäanud märkus kusagilt ja selle sisu on minu jaoks hämara peidus. Mis välja paistab, on teksti detailne ja täpne lugemine. Ütleksime, Liivi meetod on kvalitatiivne deskriptiivne *bottom-up* mikroanalüüs. See määratlus kõlab võimsalt ja peaks mõjuma ka paadunuimale siisikesesööjale. Samas on see lähenemisviis, mis eesti kirjandusteaduses, eriti luulelugemises, on variatsioonidega elanud 1920. aastate lõpust peale. Ma olen sellest kirjutanud ega hakka siin kordama.¹

¹ T. Hennoste, Hüpped modernismi poole II. 20. sajandi eesti kirjandusteadus

Milles on selle tuum Liivi puhul? Mis on tema eripära? Esimene eripära on sõnas. Sõnade leidmises. Tema tekstid on tihti arendamata, fragmentaarsed, killustunud, täis ütlematajätmissi (millele ta ise tihti osutab) ja põikeid. Sellega koos tihti ka tegelikult väga tihedad. Aga ta leiab sõna, mis kannab asja tähendust ja tuuma. Mul on tunne, et välgatus oleks Liivi kirjandusteaduse puhul kõige olulisem sõna. Just ideevälgatused ja neid kandvad märksõnad on need, millel on tugevaim heuristiline väärtus.

Sellise fragmentaarse sõnakeskse lugemise varasemad musternäited on siit raamatust puuduvad Tuglase „Kogutud teoste” novellide ja „Felix Ormussoni” järelsõnad.² Neis antakse lühiülevaade kõigest, millest järelsõnas tuleb anda. Aga kesksed on Liivi märkused Tuglast painavatest teemadest ja probleemidest, mida ta vaatlleb läbi erinevate dihhotoomiate (isand ja ori, vabadus ja surm, uni ja tõelus jm). Need ainult markeerivad teemasid, kuid neis on juba märksõnadena olemas nii tollase uurimise kokkuvõtte kui ka suur osa tänapäevase Tuglase-analüüsi ideid. (Selle juures on huvitav mõelda muuseas Jaan Unduski ja Liivi linkidele nii Tuglase uurimises kui ka töös).

Siinses kogumikus on sellise lähene-
mise näideteks pea kõik luulest kirjutatud lood. Liiv kirjutab kirjandustea-

Euroopa kirjandusteaduse taustal. 7. loeng: Esimene hüpe teksti poole 1920.–30. aastate vahetusel. – Vikerkaar 2007, nr 3, lk 93–106; 25. loeng: Stalinismist perestroikani IV: hüpe modernismi poole: modernismi ümber. – Vikerkaar 2012, nr 3, lk 58–77.

² T. Liiv, F. Tuglase novellistika aastail 1901–1916. – F. Tuglas, Kogutud teosed. Kd 1. Tallinn: Eesti Raamat, 1986, lk 303–310; T. Liiv, F. Tuglase novellistika aastail 1916–1957. – F. Tuglas, Kogutud teosed. Kd 2. Tallinn: Eesti Raamat, 1987, lk 297–303; T. Liiv, Felix Ormussonist, Tuglase miniatuuridest ja Norra reisi kroonikast. – F. Tuglas, Kogutud teosed. Kd 3. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk 297–303.

dust, kirjanduslugu ja arvustust, mis on teadupärast klassikaliselt narratiivsed või analüüsivad tekstiliigid. Igatahes midagi süsteemset. Liivi tekstid kubisevad eri diskursuste märksõnadest, mis kokku mõjuvad hoopis mingi võõrituse-na, kooslusena, mis klapi kokku ainult nurgeti nagu eesti agulimaja. Ta kasutab palju numbreid, aga need mõjuvad nagu tühised, mõttetud asjad, parasiidid. Keel on talle omaette elav olevus, mille registritega ta mängib väga hästi. Tema tekstid on, mida aeg edasi, seda enam täis varjatud – mis asju? – mitte tsitaate, vaid nimelt konstruktsioone, süntaktilisi konstruktsioone, mis laenavad oma vormi erinevatelt keelelistelt praktikatelt, mitte ainult fraasidelt („Alguses oli Friedrich Robert Faehlmann”). Ta ei järelda, ta kõrvutab, asetab asjad kõrvuti. Raha on väärtuse ekvivalent – ja kohe järgmises lauses „Unenägu on ärkveloleku ekvivalent”. Kokkupanemise aluseks võib olla mis tahes. Ideaalne on selles vallas „Unenägu: kas nägu või uni?”. Liiv ehitab simultaanseid tekste nagu avangardset luulet.

Kui aga läheme kirjandusloolistest tekstidest arvustuste suunas, siis leiame kaks joont juurde.

Liivi kirjutusviisi teine joon, mis mulle nüüd tekste lugedes üsna üllatav oli: Liiv ei olnud algusest peale teravuste vältija. Ta julgeb hinnata, sealjuures negatiivselt. Ta rõhutab kuuekümnendate põlvkonna jõudmist resignatsiooni 1970. aastate teiseks pooleks. Tollal jumaldatud Alliksaar tundub talle mõneti juba vanamoeline *anno* 1976, esindades optimismi ja muud ajakaja. Ta kiidab Üdi ja lisab juurde, et selle luules on liiga palju vigurdavat tühijooksu. Ta esitab Ehinit vembumeheliku moondajana, kes armastab mängu, aga viitab ka 1970. aastate teise poole Ehini nüristumisele. Ta leiab, et Runneli „Lauluraamat” mõjub tüütavalt.

Sellega koos käib kogu aeg üksi-ku ja üldise ühendus. Nii on tema ühe

luulekogu arvustusena kirjutatud tekstid pea alati sama autori kokkuvõtlikud luulekäsitlused. Ta leiab luulest väga olulisi jooni ja paralleele. Meetod on lihtne: märksõna ja selle seosed maailma, teiste luule ja ajaga. Ta toob välja Alliksaare fragmentaarsuse esteetika ja paneb selle Whitmani võimalikule taustale. Ta seob Vaarandi soome luulega. Ta ühendab Alliksaare, Ehini ja Viidingu kui kolm suurt mängumeest. Tema juubelilugu Paul-Eerik Rummole „Lootusrikas muraalsus” on parimaid, mida ma sellest kogumikust leida oskan.

Sama käib ka kirjandusuurijatest kaasteeliste portreede kohta. Muru on mitmekülgne ja mõnus mees, lisaks kompetentne kirjandusteadlane. Haug on erifondiromantik. Olesk on edev egotsentrik.

Võiks öelda, kokkuvõttes on need avangardse luuletaja ja klassikalise uurija kahe peale kirjutatud tekstid. Selle nimeks võiks olla paradoks või oksüümoron, kui kasutada eesti kirjandusuurijate viimase aja üht lemmiksõna.

Siit jõuame Toomas Liivi üldisemate arusaamade juurde. See arvustus ei ole Liivi-monograafia, nii vaid mõned mulle tähtsad jooned. Võib kohe alguses öelda, et ka need koonduvad samasuguseks paradoksiks.

Liivi tähtsaks negatiivseks sõnaks luulest kirjutamisel on etüüdilikkus, aga ta kirjutab ise tekste, mis ei arenda just pikalt ühte teemalõiku või motiivi, vaid hüppavad kiiresti edasi.

Ta hindab luules elamust, elamusväärtust ja kirjutab šarlataansuse ekspansionist XX sajandi luules. Šarlatan on asjatundjana esinev võhik. Šarlataansus on esteetilise sõnumi nullistamine või irvitav profaneerimine. Ta rõhutab Hiire ja Barbaruse algatajarolli šarlataanse luule ehk avangardi loomisel ja peab samas Hiire „Armluult” eesti luule kolmanda suure tee rajajaks. Jne.

Ta alustab perestroika ajal kristliku tekstilugemisega, aga selle kõrvale ei

tule mitte kristliku ligimesearmastuse kuulutamise, vaid kõige rähkem puna-kirjanike sõim. Ja peagi järgneb hoopis pööre, mille järel leiab punakirjanike mõistja ning teravalt pahempoolse Liivi.

Liiv tegeles kogu aeg eesti kirjanduse suurte autoritega ja samas oli mingis mõttes marginaalne inimene. Kristlik lähenemine kirjandusele oli marginaalne (tegelikult puuduv) sel hetkel, kui Liiv selle üles võttis. Samuti oli marginaalseks saanud nõukogude kirjandus siis, kui ta selle juurde asus. Ja viimaks sai temast kirjanduse kolikambri uurija.

Ta esindas mõnel hetkel sügavat konservatiivsust ja samas oli talle loomuline vaimu ja võimu vastandus. See aga on eesti kirjanduse ja kirjandusuurimise suur pahempoolne paradigma tarapitalastest ja nende kaasteelistest peale.

Tema tekstid muutuvad aja jooksul järjest lühemaks, vastandina tavaaastale, milles kirjandusuurijad liiguvad hilisemas elus pikemate lugude poole. Aga samas liiguvad need üha eemale rangematest suundadest, üha kergemaks, iroonilisemaks ja ambivalentsemaks, mis on olnud paljude uurijate tee. Lisaks lähevad ta tekstid lõpu poole üha enam kõnelisteks, neis on selgelt kuulda Liivi intonatsioon, kõnelemise viis.

Kõige selle juures kasutab ta palju üldises kultuurimälus negatiivsete konnotatsioonidega sõnu, nagu eespool

näha, aga tihti on need tema jaoks positiivse sisuga laetud (ehk parim näide programmiline „Nüüdisluule väärtusi ja ebaväärtusi“).

Nii on Toomas Liiv ka väljaspool otsest teksti õieti kummaline konservatiivsuse ja avangardsuse põiming.

Lõpumõte. Oma arusaama luule olemusest seletab Toomas Liiv mitmes loos oma kirjutajaelu kaudu, aga kõige selgemini pseudoarvustuses ehk tegelikult oma teises suures programmitekstis „„Achtungi“ arvustus“. Ta kirjutab, et luule on „teatav tüpograafiline/visualiseeriv mehhanism kirjanduselus osalemiseks“ ja et luule, tema luule on teatud petukaup, milles tekst loob alguses pettuva lugeja ja siis pettunud lugeja. See on oluline ülestunnistus. See on luuletamise mudel, mis lähtub lugeja ootustest ning nende petmisest. See pole väärlugemine, vaid väärjuhtimine. See on kogu avangardse ja laiemalt modernistliku luuleviisi üks aluseid ja oluline uuendus, mille see tõi. Aga siin on ka võti Liivi kirjandusuurimulike tööde lugemiseks, mis on samuti ehitatud suuresti samale masinale, olevale mudelile, normile lugeja peas ja selle lammutamisele. Nii võime öelda: Liivi jaoks on kirjandusteadus mehhanism kirjanduselus osalemiseks, milles luuakse pettuvat ja pettunud lugejat. Olgu ta selle petukauba eest tänatud.

TIIT HENNOSTE